नीवर्णो राजतो वेति स्मृतिचन्द्रिकायाम् । तान्त्रिक-
मानस्य कर्षपरिभाषितस्य षोड़शो भागो भवति । अयमेव
"पञ्चाशं पञ्च वापि प्रकीर्त्तिताः इति याज्ञवल्क्योक्तपञ्चाशत्व-
र्षपरिमितत्वपक्षे पञ्चचत्वारिंशस्य विंशतिभागात्मककार्षा-
पणस्य "भागो विंशतिमोभागः पञ्चाशः परिकीर्त्तितः" इति
नारदोक्तो विंशो भागोऽपि भवति । एतेन स्मृतिचन्द्रि-
कायाम् अपराधानुसारेण दण्डमार्गे भागो "विंशतिमो
भागः पञ्चाशः परिकीर्त्तित" इति नारदोक्तो भागः कैश्चित्
स्वीकृत इत्येकीयमतत्वेनोपन्यस्य "यद्वा रज्जुरज्जुमूला
मनुनाशस्तदाहृता । कार्षापणान्ता सा दिव्ये नियोज्या
विनये तथा" इति वृहस्पतिवचनविरोधेन दूषितं तदुभयथा-
र्थभेदाभावेन विरोधाभावान्निरस्तं मन्तव्यम् । यत् तु,
मनुमोक्षण "यथार्हं पञ्चमर्हतीति" तत् स्वामिनो मतिपूर्वं
पशुव्यतिक्रमविषयम् । याज्ञवल्क्यवचनन्त्वबुद्धिपूर्वविष-
यमिति न तयोर्विरोधः । यत् तु "पञ्चाशं पादो हो
गान्तु द्विगुणं महिषीं तथा । तथाजाविकवत्सानां
पादो दण्डः प्रकीर्त्तित" इति स्मृत्यन्तरं तद्दुग्धयित्री-
पविष्टगवादिविषयम् । यत् पुनर्नारदेनाभिहितम् "मा-
षकं दापयेद् दण्डं हो माषौ महिषीं तथा । तथा
जाविकवत्सानां दण्डः स्यादर्द्धमाषिकः" इति । तन्मू-
लनाशमात्रभक्षणविषयम् अतएवाहतः शङ्खलिखितौ ।
"रात्रौ चरन्ती गोः पञ्चमाषां दिवा त्रीन्मुहूर्त्तो माषं
व्याले त्वदण्ड्यमिति" । व्याले त्वदण्ड्य इत्यस्यायमर्थः ।
व्याघ्रादिभिः परक्षेत्रे भक्षणमात्रभक्षणे कथञ्चित् कृते
पालकस्य स्वामिनो वा स्वल्पोऽपि दण्डो नास्तीति । आतु-
रपशुविषये वृक्षशस्यनाशेऽप्येवमेव दण्डाभावप्रतिपादन-
मुखेनाह नारदः "राजपरिगृहीतो वा वृक्षाशनिहतो-
ऽपि वा । अथ सर्पेण दष्टो वा दुष्टाद् वा पतितो
भवेत् । व्याघ्रादिभिर्हतो वापि व्याधिभिर्वाप्युपद्रुतः ।
न तत्र दोषः पालस्य न च दोषोऽस्ति गोमिनाम्" इति ।
गोमिनां गोस्वामिनाम् । आतुराणामनिवार्यत्वादित्य-
भिप्रायः । अनातुराणामपि केषाञ्चित् पशूनां दण्डा-
भावमाह स एव "गोः प्रसूता दशाहात् तु महोक्षा
वाजिकुञ्जराः । न निवार्याः प्रयत्नेन तेषां स्वामी न
दण्डभाग्" इति । दशदिनपर्य्यन्तं प्रसूतायाः निरोद्धु-
मशक्यत्वात् स्वामी दण्ड्यभाक् । महोक्षस्य सर्वांसाङ्ग-
भोधानार्थं सर्वदा बन्धनायोगात् तत्स्वामी न दण्डभाक् ।
वाजिकुञ्जराणां स्वामिनोऽदण्डभागित्वे हेतुमाहोशना:
"अदण्ड्या हस्तिनो ह्यश्वा प्रजापालाहि ते स्मृताः"
स्वामिग्रहणं पालकस्याप्युपलक्षणार्थम् । यदाह मनुः
"अनिर्दशाहां गां सूतां हयान् देवपशूंस्तथा । यपालान्
वा विपालान् वा अदण्ड्यान्मनुरब्रवीत्" इति । हयाः
महाश्वाः । यद् वा हयोत्तुरगविधानेनोत्सृष्टाः । देव
पशवः देवालयेषु देवोपभोगार्थं स्थापिताः पशवः । याज्ञ-
वल्क्योऽपि "महाश्वोत्सृष्टपशवः स्तूतिकागन्तुकादयः ।
पालोपेतास्तु ते रक्ष्या दैवराजपरिग्रहाः" । अनिर्दशाहा
आगन्तुकः स यूथात्परि भ्रष्टः सन् देशान्तरात् समा-
गतः । येषां पालो नास्ति तेऽपि दैवराजोपहताः
शस्त्रादिनायकारिणो न दण्ड्या इत्यर्थः । आदिशब्देन
मृतवत्सादीनां ग्रहणम् । अतएवोशनाः "अदण्ड्या
मृतवत्सा च संज्ञा रोगवती तथा । अदण्ड्याः काण-
कूटाश्च हयाश्च लतलक्षणाः । अदण्ड्यागन्तुका गौश्च
स्तूतिका चाभिसारिणी" इति । कूटः एकशृङ्गः ।
लतलक्षणः प्रतप्रायेण लतलक्ष्मनः । अभिसारिणीं
स्वयूथात् प्रच्युता पुनः स्वयूथगामिनी । परशस्यविनाशे न
केवलं पशुस्वामी दण्डनीयः सटमपि दापनीय इत्याह
वृहस्पतिः "शस्याच्चिवारयेद्गाम्तु चीर्णे दोषो द्वयोर्भवेत् ।
स्वामी सटदमं दाप्यः पालस्ताडनमर्हति" इति । सटश्च
दमश्च सटदमम् । समूलशस्यनाशविषयमेतत् । अतएव
नारदः "समूलशस्यनाशे तु तत्स्वामी प्राप्नुयात् सटम् ।
बन्धेन गौ र्योऽच्छेद दण्डं स्वामिनि पातयेत्" इति ।
तत्स्वामी शस्यस्वामी सटं प्राप्नुयात् । पशुस्वामिनः
सकाशादिति शेषः । बन्धोऽत्र कशादिना ताडनम् ।
न प्राणच्छेदः । पालस्ताडनमर्हतीति वचनात् । सटश्च
शमलादिभिः परिकल्पितो देयः । अतएव स एवाह
"गोभिस्तु भक्षितं शस्यं यो नरः प्रतियाचते । शमला-
दमतं देयं धान्यं यत् तत्र वापितम्" इति । यत् तु
सटयाचननिषेधनम् "गोभिर्विनाशितं धान्यं यो नरः
प्रतियाचते । पितरस्तस्य नाश्नन्ति न वापि त्रिदिवौकसः" ।
इत्यृगनोवचनन्तु ग्रामादिसमीपस्य नाहतक्षेत्रविषय-
मिति माधवाचार्याः । श्राद्धकालादौ गोभक्षितविषय-
मिति मदनरत्नकृतः । सर्वांसाङ्गवासतृप्तये श्राद्धादिसे
चादण्ड्यत्वमाह स एव "अदण्ड्याश्चोत्सवे गावः श्राद्ध-
काले तथैव च" इति । गोभिः श्राद्धकालादौ भुक्तमति-
श्रेयस्करमित्याशयेनाह । व्यासः "आक्रम्य च द्विजै-
र्भुक्तं परिशीर्णञ्च बान्धवैः । गाभिश्च नरशार्दूल ।